

Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ
СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У
ПОНАШАЊУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд 2017.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И
ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”**

Београд, 21. децембар 2017.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2017.

„ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”
ЗБОРНИК РАДОВА
научни скуп националног значаја
Београд, 21. децембар 2017.

Издавач:
Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:
Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:
Проф. др Миле Вуковић

Уредници:
Проф. др Александар Југовић
Проф. др Бранислава Поповић-Ћитић
Доц. др Снежана Илић

Рецензенти:
Проф. др Мирјана Петровић-Лазић, редовни професор Универзитета у Београду
Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Бранка Јаблан, редовни професор Универзитета у Београду
Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Милана Љубичић, ванредни професор Филозофског факултета
Универзитета у Београду – Одељење за социологију

Дизајн насловне стране:
мр Борис Петровић

Компјутерска обрада текста:
Биљана Красић

Зборник радова је публикован у електронском облику – ЦД.

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-105-1

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну
едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 28.11.2017. године,
Одлуком бр. 3/140 од 01.12.2017. године, усвојило је рецензије рукописа
Зборника радова „ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „ПРЕВЕНЦИЈА РАЗВОЈНИХ СМЕТЊИ И
ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ” чију реализацију је сопственим средствима
подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

ЕФИКАСНОСТИ РАНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ И ПРЕДШКОЛСКИХ ПРОГРАМА У РАЗВОЈУ ОПТИМАЛНИХ ПОТЕНЦИЈАЛА ДЕЦЕ

Снежана ИЛИЋ, Снежана НИКОЛИЋ, Данијела ИЛИЋ-СТОШОВИЋ

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Резиме

Рана интервенција и квалитетни предшколски програми могу имати позитивне утицаје на угрожени дечји развој, интелектуални и емоционални развој и унапређење образовних постигнућа деце.

Студије приказане у овом раду показују позитиван утицај програма ране интервенције на развој деце у свим развојним доменима код превремено рођене деце, деце са изразито ниском порођајном тежином, деце са сметњама у развоју, као и утицај предшколских програма на каснија боља академска постигнућа деце.

Ефикасност програма ране интервенције огледа се и у постизању више функционалности породице кроз едукације оба родитеља током програма ране интервенције. Програми којима подржавамо родитеље омогућавају позитиван исход за родитељство (виши степен задовољства у родитељској улози и већа осетљивост на понашања одојчади) и за одојчад (више менталне и моторичке способности у оквиру очекиваног развоја) у односу на контролне групе у којима едукација родитељима није омогућена.

Програми који се спроводе у раном детињству посебно могу бити значајни за децу са сметњама у развоју, јер омогућавају јачање њихових целокупних капацитета и доводе их у позицију у којој ће имати највећу корист приликом укључивања у васпитно-образовне програме. У процесу ране интервенције многа деца превазиђу развојна кашњења када им се обезбеди развојно подржавајућа интеракција, адекватног интензитета и трајања.

Кључне речи:

рана интервенција, предшколски програми, развој деце

Утицај програма ране интервенције

Студије ефикасности ране интервенције подржавају премису да рана идентификација детета са сметњама и раније обезбеђена подршка и интервенција, представљају већи потенцијал за оптималан развој детета (Gilliam, Meisels & Mayes, 2005; Shonkoff & Phillips, 2000). Ова истраживања показују да, генерално, деца

која примају услуге ране интервенције од квалификованих кадрова имају веће коефицијенте интелигенције (Brooks-Gunn, Gross, Kraemer, Spiker & Shapiro, 1992), раније достижу развојне показатеље блиске свом узрасту (развојне прекретнице) (Hanson, 2003), имају боља образовна постигнућа (Iovannone, Dunlap, Huber & Kinkaid, 2003) и уживају у благодетима функционалније породице, у односу на вршњаке који нису ушли у програме ране

интервенције (Guralnick, 1997; Odom и Wolery, 2003).

Национални научни савет (National Scientific Council on the Developing Child) (САД) о развоју детета (2007) пружио је снажну подршку раној интервенцији следећом изјавом: „Укључивање све деце која задовољавају критеријуме за програме ране интервенције што је раније могуће, помоћи ће бебама и малој деци са развојним кашњењима и/или инвалидитетом да формирају и утемеље вештине потребне да остваре свој пуни потенцијал” (стр. 13).

Превремено рођена деца са веома ниском порођајном тежином (>1500 грама) или екстремно ниском порођајном тежином (>750 грама) су у већем ризику за летални исход, школски неуспех, здравствене проблеме и настанак инвалидитета (Als, 1997; Goldberg-Hamblin, J. Singer, G. Singer & Denney, 2007). Коришћење развојних стратегија заштите превремено рођене деце у неонаталним јединицама, довело је до непосредних позитивних исхода, као што су смањење времена проведеног у болници, смањење медицинских компликација, боље напредовање детета (Als, 1997), као и дугорочних исхода као што су већа успешност у области читања, математике и каснијег понашања у контакту са вршњацима (McCormick, Brooks-Gunn, Buka, Goldman & Salganik 2006). Службе за рану интервенцију за превремено рођену децу са ниском порођајном тежином, обично започињу пружање услуга ране интервенције у неонаталним јединицама, а затим настављају код куће, након отпуштања детета. Blair & Ramey (1997) су дали преглед контролисаних студија о процесу ране интервенције за превремено рођену одојчад са ниском порођајном тежином (>2800 грама) спроведене између 1986. и 1996. године. Већина програма

интервенције у поменутиим студијама, састојала се од пружања едукације родитељима на теме разумевања инфантилних дистрес сигнала и јачања респонсивности одгајатеља. Овакве врсте програма спадају у индиректне врсте подршке, док се директна подршка спроводила кроз интервенције које су подразумевале обучавање родитеља за пружање адекватне сензорне стимулације новорођенчету. Примећени су позитивни резултати за родитеље и децу у обе врсте програма: позитиван исход за родитељство (на пример, веће задовољство у родитељској улози и већа осетљивост на понашања одојчади) и за одојчад (нпр. више менталне и моторичке способности у оквиру очекиваног развоја) у односу на контролне групе (Rauh, Achenbach, Nurcombe, Howell & Teti, 1988).

Један од најважнијих закључака, везаних за програме ране интервенције, јесте краткорочна и дугорочна корист приказана кроз лонгитудиналне студије ране интервенције спроведене на Каролини (Campbell & Ramey, 1995), затим у центру за децу и родитеље у Чикагу (Fuerst & Fuerst, 1993), и у Perry Preschool (Schweinhart et al., 1985). Резултати студија указују да су деца укључена у ове програме имала просечан пораст коефицијента интелигенције за 6.5 поена, смањење 14% у потребама за подршком специјалног образовања касније у детињству, смањење 13% понављања разреда, повећане стопе положене матуре и повећане стопе запослености у раном одраслом добу (Anderson, Shinn & Fullilove, 2003).

Утицај предшколских програма на академска постигнућа код деце

Похађање предшколских програма у оквиру предшколских установа може имати позитивне ефекте на спремност деце за школу и њихово касније академско постигнуће. Овакав закључак произлази из студија које су пратиле различите врсте предшколских програма од једнообразних националних предшколских програма, преко отворених система који могу имати виши степен прилагођавања, до системе који нуде разнолике услуге и програме у оквиру приватне праксе (Воосок, 1998).

Аустралијске студије су показале да способност за писање и рачунање деце узраста од четири до пет година јесу добар предиктор академског успеха у основној школи. Социјални градијенти у језику и писмености, комуникацији и социо-емоционалном функционисању појављују се рано кроз социо-економски контекст и ове разлике и даље постоје у школском периоду. Према аустралијском Индексу раног развоја (Australian Early Development Index, AEDI), подаци за 2009, указују да је већина аустралијске аутохтоне деце (Аборицина) на добром развојном путу, изузев у домену језика и когнитивних вештина, као и то да ова деца и породице због економски неповољнијег положаја имају мање шансе да присуствују програмима раног детињства у односу на своје вршњаке.

Учешће у предшколским програмима унапређује когнитивни развој и припрема децу за успешно школовање. Не постоје снажни или конзистентни докази да форма предшколског искуства (наставни приступ, дневни распоред...) има дугорочне ефекте на когнитивни развој ове деце. Показало се такође да похађање

предшколских програма има снажнији ефекат на децу из сиромашнијих средина, него на ону из богатијих породица, то јест предшколско образовање може смањити јаз са којим се суочавају деца која су у неповољнијем положају од друге деце, иако већина тих ефеката слаби током одрастања деце.

Резултати лонгитудиналне студије у Енглеској, спроведене у периоду од 1997. до 2003. године на пројекту „Ефикасно пружање предшколског образовања“ (Effective Provision of Pre-School Education (EPPE)), (Sylva, Melhuish, Sammons, Siraj-Blatchford & Taggart, 2004) потврђују да су деца из предшколских програма показала виша когнитивна постигнућа, виши степен друштвености/социјализације и концентрације у школи, у поређењу са децом која нису похађала предшколске програме. На основу резултата ове студије закључујемо да је успешност детета већа по питању когнитивних компетенција и социоемоционалних искустава уколико је дете у васпитно образовни систем укључено пре треће године живота. Док је број месеци, односно недеља боравка у предшколском програму важан фактор, целодневни или полудневни боравак нема значајне разлике у односу на постигнућа деце (Woolfson & King, 2008).

EPPE тим је утврдио да предшколски програми имају значајне позитивне исходе. Они се спровode уз високо образован кадар и подразумевају висок ниво учешћа родитеља (Siraj-Blatchford & Taggart, 2003). Поменути EPPE истраживања такође су се бавила питањем да ли током времена позитиван ефекат предшколских програма „избледи“. Резултати говоре да когнитивни исходи не губе значај на крају раног основношколског периода, иако треба истаћи да су ови ефекти на почетку основне

школе израженији, односно да овај ефекат јесте нижи на крају у односу на период почетка школе. Мање убедљиви показатељи, приказују се у домену социјалног понашања, али ипак бележимо њихову присутност (Sammons, 2010).

По питању социјализације Пери предшколски програм је дао најдуготрајније и најинтензивније ефекте. Када су у 27. години живота испитиване особе која су похађале овај предшколски програм пронађено је да су посвећенији школи, да су имали позитивније односе са вршњацима, економски су били успешнији, жене су биле чешће удате и имале су мање ванбрачне деце (Harrison, 2011).

Интересантне су и чињенице које говоре како рани интензивни програми утичу на децу из маргинализованих група. Пери предшколски програм (Perry Preschool (Schweinhart et al., 1985) је најуспешнији по питању позитивног утицаја на децу маргинализованих група. Главна компонента Пери предшколског програма је пружање квалитетних предшколских искустава. Едукатори су обучени и користе оквир активног учења у интеракцијама са децом. У сваку групу је укључен бар један црни едукатор, јер су укључена деца била Афроамериканци. Рад се изводио у трајању од два сата, сваког радног дана, а у групи од шесторо деце радио је један едукатор. Едукатори су посећивали децу и у њиховим породицама, како би охрабрили родитеље да се укључе и примењују предшколски курикулум код куће.

У оквиру Пери предшколског програма нагласак је на дечјем ангажовању у активностима које укључују прављење избора, решавање проблема и преузимање одговорности у окружењу које обезбеђује стабилне дневне рутине. Постоји десет домена на којима треба радити кроз овај

програм: креативно изражавање, креативно писање, комуникација, односи са другима и иницијатива у том процесу, коришћење покрета, коришћење музике, класификација (препознавање сличности и разлика), бројеви, простор, време. Унутар ових категорија постоји и неколико специфичних области. Нпр, категорија однос са другима и личне иницијативе укључује: прављење и изражавање избора решавањем проблема с којима се сусрећу кроз игру, изражавање осећања речима, учешће у групним рутинама, сензитивност за осећања, интересовања и потребе других, грађење односа са децом и одраслима, грађење и учествовање у кооперативним играма, излагање на крају са социјалним конфликтима (Berrueta-Clement et al., 1984).

Истраживање које се бавило ефектима предшколске праксе на развој деце, укључујући и децу са сметњама у развоју, дало је интересантне резултате. Истраживање је реализовано у Великој Британији (прва Европска, лонгитудинална студија) са циљем да утврди ефекте предшколског образовања на развој деце узраста од 3 до 7 година (у обзир су узети фактори везани за карактеристике родитеља, кућно окружење, типове предшколских програма, установе које су деца похађала). Студија на узорку од 3000 деце показала је позитиван ефекат квалитетне предшколске праксе на интелектуални и социјални развој и развој прихватљивог понашања (децу су пратили и у школи, на крају I и II разреда) (Sylva et al., 2004).

Ефекти предшколске праксе испитивани су и на нашим просторима. Истраживање које је спровео Сабо (2002), на узорку од 333 дечака предшколског узраста, потврдило је хипотезу да постоје значајне разлике између група дечака у

моторичким способностима приликом уписа у основну школу. Резултати овог истраживања упућују на закључак да код дечака активности на пољу физичког васпитања имају знатне предности у развоју координације, гипкости и равнотеже, када се спроводе од тзв. јасленог и тзв. млађег узраста, у односу на облик рада који се спроводи од тзв. најстаријег узраста, до поласка у школу. Истраживање које је спровео Сабо (2005), имало је за циљ да се утврди моторички статус три различите групе дечака предшколског узраста, те да се стекне увид у њихове сличности и/или различитости, приликом уписа у основну школу. Генерална хипотеза овог истраживања је да постоје статистички значајне разлике између група дечака предшколског узраста у моторичким способностима, у зависности од дужине боравка у дечијем вртићу. Резултати овог истраживања показују боље моторичке способности код група дечака које су дуже боравиле у предшколској установи, у односу на групу која је знатно краће боравила у вртићу. Оваква разлика између група говори о позитивним ефектима телесног вежбања на развој моторичких способности у предшколској установи. Укључивање деце у васпитно-образовни рад од тзв. најстаријег узраста показало се као недостатак, који се испољио у виду лошијих моторичких способности ове деце. Поред овог истраживања, Сабо је 2004. године, испитао да ли различита дужина боравка, а тиме и различита дужина трајања васпитно-образовног процеса, утиче на спремност девојчица за полазак у школу, а као инструмент је коришћен ПОШ тест. Резултати показују да група девојчица која је била укључена у васпитно-образовни процес предшколске установе од јаслица до уписа у школу показује значајно бољу спремност за школу у односу на

групу девојчица која је похађала вртић од тзв. млађег узраста до уписа у школу. Оваква разлика између група недвосмислено говори о позитивним ефектима дужег утицаја васпитно-образовног третмана у нашим предшколским установама.

ЗАКЉУЧАК

Програми ране интервенције у које деца изложена ризичним факторима по развој и њихове породице могу бити укључени или предшколски програми у којима постоји адекватна подршка и стимулација за ову децу могу уклонити факторе ризика и позитивно утицати на развој потенцијала детета. Стављањем ризичне деце у нискоризичну околину и помагањем породицама у смањивању ризичних психосоцијалних фактора (на пример, путем услуга социјалне заштите и едукација за родитеље), раном интервенцијом се повећава вероватност успеха у школовању и у каснијем животу ове деце (Gomby et al., 1995). Корисници програма за стимулацију и подстицање развоја у раном детињству, у знатно већем броју завршавају средњу школу, у већој мери задржавају радно место, преузимају родитељску улогу и избегавају криминалне радње у односу на особе које нису похађале такве програме (Barnett & Escobar, 1990).

ЛИТЕРАТУРА

1. Als, H. (1997). Earliest intervention for preterm infants in the newborn intensive care unit. In M. Guralinick (Ed.), *The effectiveness of early intervention* (pp. 47-76). Baltimore: Brookes Publishing.
2. Anderson, L., Shinn, C., & Fullilove, M. (2003). The effectiveness of early childhood development programs. A systematic review. *American Journal of Preventative Medicine*, 24(3), 32-46.
3. Australian Early Development Index, AEDI, 2009.
4. Bennett, W.S. (1998). Long Term Effects on Cognitive Development and School Success In Bennett, W.S., & Boocock, S.S. (Eds.) *Early Care and Education for Children in Poverty, Promises, Programs and Long Term results*, State University of New York ISBN 0-7914-3619-5
5. Berrueta-Clement, J.R., Lawrehce, J., Schweinhart, Barnett, W.S., Epstein, A.S. & Weikart, D.P. (1984). Monographs of the High/Scope Educational Research Foundation, Number Eight, CHANGED LIVES The Effects of the Perry Preschool Program on Youths Through Age 19, ISBN 0-931114-28-4, available at: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED313128.pdf>.
6. Blair, C., & Ramey, C. (1997). Early intervention for low-birth-weight infants and the path to second-generation research. In Guralinick, M. (Ed.), *The effectiveness of early intervention* (pp. 77-98). Baltimore: Brookes Publishing.
7. Boocock, S.S. (1998). Preschoole Programe in Programs for Children in Poverty Quality. In Bennett, W.S., & Boocock, S.S. (Eds.) *Early Care and Education for Children in Poverty, Promises, Programs and Long Term results*, State University of New York, ISBN 0-7914-3619-5.
8. Brooks-Gunn, J., Gross, J., Kraemer, H., Spiker, D., & Shapiro, S. (1992). Enhancing the cognitive outcomes of low birth weight, premature infants: For whom is early intervention most effective? *Pediatrics*, 89, 1209-1215.
9. Campbell, F., & Ramey, C. (1995). Cognitive and school outcomes for high-risk African-American students at middle adolescents: Positive effects of early intervention. *American Educational Research Journal*, 32, 743-772.
10. Gilliam, W., Meisels, S., & Mayes, L. (2005). Screening and surveillance in early intervention systems. In Guralinick, M. (Ed.), *The Developmental systems approach to early intervention* (pp. 73-98). Baltimore: Brookes Publishing.
11. Goldberg-Hamblin, S., Singer, J., Singer, G., & Denney, M. (2007). Early intervention in neonatal nurseries: The promising practice of developmental care. *Infants & Young Children*, 20, 163-171.
12. Gomby, D.S., Lerner, M.B., Stevenson, C.S., Lewit, E.M., & Behrman, R.E., (1995). Long term outcomes of early childhood programs: analysis and recommendations. (Review) *The Future of Children*, 5, 6-24.
13. Guralnick, M. (Ed.), (1997) *The developmental systems approach to early intervention* (pp.59-72). Baltimore: Brookes Publishing.
14. Hanson, M. (2003). Twenty-five years after early intervention: A follow-up of children with Down syndrome and their families. *Infants & Young Children*, 16, 354-365.
15. Harrison, L.J. (2011). Chapter 6: Children's experiences of child care. In: Australian Institute of Family Studies (AIFS).
16. Iovannone, R., Dunlap, G., Huber, H., & Kinkaid, D. (2003). Effective educational practices for students with autism spectrum disorders. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 18, 150-165.
17. Iovannone, R., Dunlap, G., Huber, H., & Kinkaid, D. (2003). Effective educational

- practices for students with autism spectrum disorders. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 18, 150-165.
18. McCormick, M., Brooks-Gunn, J., Buka, S., Goldman, J., & Salganik, M. (2006). Infant health and development programs at 18 years of age. *Pediatrics*, 117, 771-786.
 19. National Scientific Council on the Developing Child. (2007). The timing and quality of early experiences combine to shape brain architecture: Working paper #5.
 20. Odom, S., & Wolery, M. (2003). A unified theory of practices in early intervention/early childhood special education: Evidence-based practices. *The Journal of Special Education*, 37(3), 164-173.
 21. Rauh, V., Achenbach, T., Nurcombe, B., Howell, C., & Teti, D. (1988). Minimizing adverse effects of low birth weight: Four-year results of an early intervention program. *Child Development*, 59, 544-553.
 22. Сабо, Е. (2004). Утицај дужине боравка у дечијем вртићу на спремност девојчица за полазак у школу (Когнитивни аспект). *Педагогија*, 59(1), 111-120.
 23. Сабо, Е. (2005). Утицај дужине боравка у дечијем вртићу на развој моторичких способности дечака. *Физичка култура*, 59, (1-4), 16-23.
 24. Sammons, P. (2010). Does preschool make a difference? Identifying the impact of pre-school on children's cognitive and social behavioural development at different ages. In: Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B. (Eds), *Early childhood matters: evidence from the Effective Pre-school and Primary Education Project*. Abingdon: Routledge, 92-113.
 25. Schweinhart, L., Berrueta-Clement, J., Barnett, W., Epstein, A., & Weikart, D. (1985). Effects of the Perry Preschool Program on youths through age 19: A summary. *Topics in Early Childhood Special Education*, 5, 26-35.
 26. Shonkoff, J., & Phillips, D. (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Washington, D.C.: National Academy Press.
 27. Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B. (2003). (Eds). *Early childhood matters: evidence from the Effective Pre-school and Primary Education Project*. Abingdon: Routledge, 92-113.
 28. Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B. (2004). *The Effective Provision of Pre-School Education (EPPE) Project: final report*. London: Department for Education and Skills & Institute of Education, University of London.
 29. Woolfson, L., & King, J. (2008). Evaluation of The Extended Pre-School Provision for Vulnerable Two Year Olds Pilot Programme, Department of Psychology, Final Report Scottish Government Social Research, 15-16.

EARLY CHILDHOOD INTERVENTION AND PRESCHOOL PROGRAMS EFFICIENCY IN DEVELOPING CHILDREN OPTIMAL POTENTIAL

Snežana Ilić, Snežana Nikolić, Danijela Ilić-Stošović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

Summary

Early intervention and quality preschool programs can have a positive impact on endangered child development, intellectual and emotional development, and the advancement of educational achievement of children.

The studies presented in this paper show the positive impact of the early intervention program on the development of children in all developmental domains in prematurely born children, children with extremely low birth weight, children with developmental disabilities, and the impact of preschool programs on later better academic achievements of children.

The effectiveness of the early intervention program is also reflected in achieving more family functionality through the education of both parents during the early intervention program. The programs supported by parents provide a positive outcome for parenting (a higher degree of satisfaction in the parental role and higher sensitivity to the behavior of infants) and for infants (more mental and motor abilities within expected development) than control groups in which education is not provided to parents.

Early childhood programs can be particularly important for children with disabilities because they help to strengthen their overall capacities and bring them into a position where they will have the greatest benefit when engaging in educational programs. In the early intervention process, many children overcome developmental delays when they are provided with a developmentally supportive interaction of adequate intensity and duration.

Key words: early intervention, preschool programs, children's development